

XIII Col·loqui Aula Diari de Barcelona. 31 de maig de 2010

L'ÚS DE FONTS DOCUMENTALS EN LA RECERCA HISTÒRICA

Marcel Mauri – Universitat Pompeu Fabra

Aquest final de curs de 2010 culminen diverses investigacions que, en els darrers anys, he dut a terme tant de forma individual com amb altres membres del Grup de Recerca en Periodisme. Em centraré, bàsicament, en dues investigacions que han tingut en l'ús de fons històrics documentals la base per a aconseguir el material, la mostra, de treball. Em refereixo a la meua tesi doctoral, que defensaré a mitjans d'aquest mes de juliol, i que estudia de forma exhaustiva tota la premsa d'informació general que es va publicar a Barcelona entre 1975 i 1978. I, per altra banda, el Catàleg Històric General de la Premsa en Català, un projecte competitiu de l'Institut d'Estudis Catalans i que estem duent a terme diversos investigadors sota la direcció del Dr. Jaume Guillamet i que revisa els catàlegs de premsa en català de Givanel i Tassis i Torrent. Tot i que també són interessants les referències a l'estudi sobre l'obra periodística de Manuel Vázquez Montalbán, una recerca publicada fa dos anys pel Col·legi de Periodistes conjuntament amb el periodista Carles Geli sota el títol 'El món segons Manuel Vázquez Montalbán', de la col·lecció Vaixells de Paper.

D'altra banda, com a coordinador durant diversos cursos de les pràctiques dels estudiants d'Història del Periodisme, també he pogut copsar l'experiència indirecta viscuda per aquests novells (quan no forçats) investigadors; una experiència compartida i patida en alguns casos sobretot pel sempre diligent personal de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Se'm fa difícil quantificar tot el fons hemerogràfic consultat al llarg d'aquests anys, però en tot cas algunes xifres: el corpus d'articles analitzats a la meua tesi supera els 5.000; els textos llegits per a l'estudi de l'obra de Vázquez Montalbán superen els 8.000 i les publicacions cercades i consultades pel Catàleg Històric de la Premsa en català superen també les 500 (una tasca, en aquests darrers casos, sortosament compartida).

A més a més, aquesta darrera recerca sobre premsa històrica catalana m'ha permès fer un interessant tour no només geogràfic, per arxius d'arreu del país, sinó també històric en passar de fer consultes a hemeroteques digitals pròpies del segle XXI a rebuscar entre caixes plenes de pols d'arxius que ni tan sols tenien un catàleg topogràfic de referència, en una tasca més pròpia del segle XIX.

Tot plegat, conforma un volum prou considerable que em permet fer algunes reflexions en veu alta sobre l'accés als fons documentals, no com a expert però sí com a usuari ja amb una mica d'experiència, sobretot pel què fa a les col·leccions digitalitzades, com comentaré més endavant. D'experiències amb arxius i hemeroteques en tinc ja unes quantes; gairebé sempre positives. Però un lloc comú força extès és la capacitat d'arxiviers i bibliotecaris de ser altament permeables als suggeriments de millora del servei. És en aquest marc que entenc que aquesta modesta intervenció meua, en la línia que va encetar el Col·loqui l'any passat (amb la ponència de Francesc Salgado) pot servir per incrementar l'intercanvi

d'informació, problemes i possibles millores en la gestió dels fons documentals entre investigadors i arxiviers.

Aquestes reflexions estan basades en l'experiència investigadora dels darrers anys, sobretot entre 2004 i 2009. El fet que els darrers mesos m'hagi centrat en la redacció de la tesi doctoral, i per tant no hagi necessitat la consulta dels fons, acompanyat al ràpid ritme en què es van produint canvis pel què fa, sobretot, a la digitalització dels fons, fa que algunes de les reflexions que faré potser han quedat obsoletes.

El Procediment de l'investigador

La primera qüestió sobre la qual em sembla clau incidir és en el mètode de treball que utilitzo a l'hora d'encetar una recerca. No és cap metodologia inèdita: l'he après d'investigadors que m'han precedit i que m'han ensenyat aquestes pautes:

- Decidir i centrar l'objecte d'estudi
- decidir la mostra
- buscar i accedir a la mostra
- recuperar la mostra (fer-ne o aconseguir-ne les reproduccions necessàries). D'això en parlarem més endavant.
- analitzar-la

D'aquests cinc passos, els tres del mig són en els que l'accés als fons documentals esdevé clau per a l'èxit o el fracàs rotund de la investigació: decidir la mostra i accedir a ella són passos que, de forma lògica, s'han de realitzar en aquest ordre però que sovint per l'inexistència d'informació prèvia que faciliti aquest primer pas provoca que s'hagi de fer la recerca a les palpentes i que, posteriorment, amb la informació recuperada es decideixi quina mostra de la que ja es disposa interessa i quina no. En aquells casos en què, per sort, ja se sap què es busca, aquesta recerca tampoc sempre resulta senzilla.

1. En primer lloc, perquè pot ben resultar que la mostra que es busqui no existeixi o les referències de què es disposa siguin errònies. Un exemple: en totes aquelles recerques sobre l'articulisme d'autors, sovint ens basem en les pròpies memòries, anotacions o altre material que hagin pogut deixar aquests periodistes; un material d'alt valor per tal d'accedir a recuperar el seu fons. Però la memòria és traïdora i moltes vegades hi ha errors dels propis autors que dificulten enormement la tasca.

En el catàleg que vam elaborar sobre l'obra periodística de Josep M. Huertas vam comptar amb l'ineestimable ajuda del llistat d'articles que, ell mateix, i durant tota la seva trajectòria professional, va anar realitzant. La seva vídua ens va cedir una còpia de la carpeta on el periodista va anar anotant tots i cadascun dels articles que va publicar. Això permetia, per exemple, saber que durant els anys de dictadura va publicar articles amb pseudònim (un fet freqüent en molts autors); però que també en democràcia companys periodistes van signar articles seus, probablement pel fet que Huertas, un autor molt prolífic que escrivia en diversos mitjans alhora,

hagués pogut ben ser que per qüestions contractuals no pogués publicar en mitjans rivals. Sense aquesta carpeta hagués estat realment molt complicat poder atribuir-li aquests articles. Però el llistat també contenia errors: potser en moments d'excés de feina, Huertas no devia poder actualitzar a diari el seu llistat i això provocava que, quan s'hi posava, un temps més tard, hagués oblidat algun dels detalls del text publicat (la data exacte, la publicació...). Fins i tot, la recerca duta a terme a partir d'aquest material va permetre descobrir al voltant d'un 5% d'articles que el propi autor havia oblidat que havia escrit. En qualsevol cas, poder disposar d'un material de guia com aquesta és molt poc freqüent i, tot i els problemes, de gran valor.

2. En segon lloc, perquè encara que se sàpiga el nom de la publicació que es busca, saber on es troba o en quin arxiu en tenen el fons no sempre és tan senzill i més si el fons està dispers. Quan el que es busca són publicacions de llarga trajectòria i d'importància cabdal com un *Diario de Barcelona* o *Tele/eXprés*, per dir-ne dues (i a banda de les ja digitalitzades, com *La Vanguardia*), és molt senzill fer-ne una cerca a través de qualsevol catàleg online. Però quan es tracta de publicacions petites, de curta durada i de fora de Barcelona o de les capitals de comarca i ciutats grans, la forma de cercar-les no ha variat massa en 150 anys.

Per tant, aquesta decisió de quina corups de textos és d'interès per a la recerca anirà sempre molt condicionada a la capacitat per trobar la pròpia mostra o, fins i tot en alguns casos, per descobrir-ne l'existència. En aquest cas, l'esforç que des de fa uns anys van realitzar biblioteques d'universitat i arxius de referència en la configuració d'un catàleg col·lectiu, disponible online, és molt significatiu ja que permet visibilitzar millor els fons hemerogràfics existents.

Tipus d'arxius o d'indrets on trobar els fons

En aquests anys de recerca, he tingut ocasió de trobar fons hemerogràfic en: arxius digitals (públics i privats); arxius nacionals, comarcals i locals; biblioteques universitàries; arxius i biblioteques privades. Però també en cases particulars; trasters públics i privats; magatzems municipals i, fins i tot, a la rerabotiga d'un establiment de fotografia.

1. Arxius i hemeroteques digitals

El cert és que, a primer cop d'ull, el primer que destaca és que des de l'any 2002 i, més intensament, des de l'any 2004 en què vaig començar a fer recerca usant premsa històrica la situació ha canviat considerablement pel què a l'esforç en facilitar suports per a l'accés a catàleg digitals però també per a poder accedir a fons digitalitzats.

Cal dir que la meva trajectòria investigadora l'he realitzat ja sempre amb l'ordinador a la mà. A diferència de Kapuscinski o d'Espinàs, que han fet ús sempre de màquines d'escriure i ho han defensat com a mètode de treball, tant les meves anotacions com el conjunt de les meves recerques s'han realitzat sempre amb un portàtil sota el braç. Circumstància que, en algunes ocasions, ha resultat un xic problemàtica com ja comentaré més endavant quan la sala o espai de consulta no està prou equipat.

Aquest interès pel treball digital també ha comportat, posteriorment, una voluntat per difondre tota aquesta recerca obtinguda també a través de la xarxa. D'aquí neixen projectes, exposats en alguns altres col·loquis, com els catàlegs d'obra periodística d'autors que s'han realitzat en el marc de l'assignatura Història del Periodisme i que han donat com a fruit pàgines web. Actualment, es poden consultar les dedicades a Vázquez Montalbán (la primera que vam realitzar, l'any 2005), Josep Maria Huertas (que ja he citat abans), Josep Pernau i Montserrat Roig. La voluntat de tots aquests portals ha estat no només donar a conèixer l'obra d'aquests autors catalans de referència sinó també posar a l'abast de qualsevol investigador o lector el catàleg dels seus articles en un intent de superar un dels principals obstacles que té l'investigador en premsa històrica en iniciar la seva tasca: conèixer els límits del corpus d'anàlisi de la seva recerca.

Però també hi ha hagut un interès en fer que no només el catàleg sinó també els propis fons estiguin a l'abast de l'investigador des del seu ordinador personal. Això va portar que, de forma pionera, des d'aquest departament i també amb la col·laboració de diverses persones de la biblioteca UPF, es participés en un projecte innovador per tal de digitalitzar la premsa històrica de l'Estat, l'any 2003-2004. Jo m'encarregava de localitzar a través d'arxius i biblioteques d'arreu d'Espanya els fons dels periòdics que calia digitalitzar. Una tasca d'una dificultat extrema en uns moments en què no existien catàlegs digitalitzats però és que ni tan sols, en molts casos, existien pàgines web d'arxius. Per tant, abans d'intentar esbrinar on podia trobar-se una col·lecció va caldre fer una tasca de descoberta d'arxius.

La magnitud econòmica del projecte no el va fer viable en aquell moment (no cal dir que els costos en els processos de digitalització són un dels principals esculls que han de superar els projectes que pretenen posar catàlegs de premsa històrica on line). Tot i que de seguida va començar un esforç important del Ministeri de Cultura espanyol, però també d'institucions públiques (i privades) del país per anar digitalitzant els fons històrics.

Fruit d'aquesta experiència en l'ús d'aquests fons digitalitzats, fa un parell d'anys vaig publicar un article a la revista Plecs d'Història Local¹ (suplement de la revista l'Avenç) on en glossava alguns dels avantatges i que em permeto reproduir:

'Des de fa quatre o cinc anys, arxius, hemeroteques, biblioteques i diverses institucions, tant locals i nacionals com estatals, han començat a treballar de valent per digitalitzar els fons hemerogràfics de premsa històrica. Els motius principals d'aquesta acció són preservar unes col·leccions que en molts casos estan malmeses pel pas dels anys, evitar que els fons que encara estan en bon estat es vagin malmetent a causa del pas del temps i de l'ús, i donar visibilitat a unes publicacions que, en molts casos, resten en l'oblit. A banda d'això, aquest procés de digitalització

¹ Mauri, Marcel (2008), *Premsa històrica en línia*, Plecs d'Història Local número 128 (febrer 2008), pàg. 5-7

també comporta un efecte positiu per al públic en general, que veu com augmenta l'accessibilitat d'aquests fons. Però, sobretot, els principals beneficiats són els investigadors en premsa històrica, que no només albiren la fi de llargues jornades d'ensumar diaris vells plens de pols sinó que –cosa més important– fan càbales amb les immenses possibilitats que la digitalització aporta a la tasca de recerca'.

No repassaré ara totes les institucions que tenen fons digitalitzat i totes les col·leccions que es poden trobar a la xarxa, matèria sobre la qual en podran parlar amb un gran coneixement de causa els ponents de la taula rodona posterior.

Però sí que m'agradaria destacar les avantatges i alguns inconvenients que per a un investigador pot comportar l'ús d'aquest fons digitalitzat.

- Facilitat en la cerca del catàleg: sobretot si aquests catàlegs estan penjats a la xarxa (rarament no ho estan si es tracta de fons digitalitzats) i formen part d'altres catàlegs col·lectius.
- Total disponibilitat per a la consulta: ja no cal adequar-se a uns horaris concrets.
- Consulta des de qualsevol indret: segurament, és una de les principals avantatges. Poder accedir a una col·lecció que es troba a l'altra punta del país o del planeta facilita moltíssim la tasca.
- Cerca dins la pròpia col·lecció: els motors de cerca permeten oblidar la despesa d'hores i hores per a localitzar un text concret d'un autor determinat. O d'un concepte concret. Amb dècimes de segon, el motor de cerca fa aquesta feina per nosaltres.
- Facilitat de consulta del document: ja no cal deixar-se la vista en hores i hores de microfilm o provar d'endevinar una paraula d'un text reproduït i ple de trames grises i taques de tota mena. L'ampliació, tant com es vulgui, de la pàgina digitalitzada facilita molt aquesta tasca.

Tot plegat provoca que els resultats de les recerques puguin augmentar de forma exponencial. No tot són, però, avantatges:

- Tot i els esforços per construir xarxes de catàlegs col·lectius, encara existeix certa dispersió del fons digitalitzat que provoca que la tasca de digitalització pugui quedar invisibilitzada en l'univers d'internet (valorar esforç d'institucions com el CRAI del Campus Comunicació-Poblenou UPF per treballar la visibilització d'aquests catàlegs).
- Això es pot relacionar també amb una manca d'exploració de les potencialitats del web 2.0 per a donar visibilitat i connectivitat a tots aquests catàlegs.
- El volum de pàgines digitalitzades encara és molt menor aquí en comparació a altres països, sobretot Anglaterra. El ràpid procés de digitalització sembla que està patint un cert enlentiment, segurament una conseqüència més de la crisi.
- També les possibilitats de cerca sobre el document digitalitzat són, en massa ocasions, molt limitades. Si bé es va abandonant (sortosament) la digitalització sense reconeixement de text (que convertia el document en una simple fotografia sense poder interactuar amb ell i, per tant, sense cap

de les avantatges intrínseques de la digitalització), les opcions de cerca que ofereixen els portals que allotgen aquesta premsa digitalitzada disten molt, en general, de les possibilitat i precisió en la recuperació de continguts dels catàlegs en línia anglosaxons. Malauradament, els grans projectes de digitalització de l'Estat encara estan molt lluny en aquesta precisió i serveis que esmento. Això es deu al fet que les pàgines dels diaris digitalitzats es presenten en formats descarregables que permeten molt poca cerca dins el document.

En aquests casos, et trobes que si busques en la col·lecció d'un diari tots els articles que va escriure un autor, no és el mateix haver de buscar pàgina per pàgina que poder-ho resoldre fent una simple cerca.

En els casos en què sí que hi ha un cert motor de recerca, el problema rau en què t'indica la pàgina o pàgines on es troba allò que busques, però no el fragment exacte que estàs buscant.

- I una altra qüestió que pot sembla menor però que és important quan s'està investigant: poder accedir al context general en què s'emmarca la pàgina del diari o revista recuperada. És important veure amb quina altra pàgina es contraposava, quines notícies hi havia abans o després... En definitiva, el context sencer del diari d'aquell dia. Són elements que permeten construir millor el relat d'aquell mitjà. La recuperació pàgina per pàgina impossibilita l'accés a aquest context. Seria interessant poder flexibilitzar aquesta presentació de resultats.
- Com també seria interessant que cada publicació digitalitzada disposés d'una extensa fitxa que reculli totes aquelles dades (format, mides de les pàgines, de la capçalera...) que no es poden saber mirant un pdf però que són dades sovint necessàries per a l'investigador. Això faria innecessària la consulta en paper de materials que ja estan digitalitzats.

Dels catàlegs online consultats per mi, el que ofereix més prestacions és el del Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions de l'Ajuntament de Girona, tot i que cal destacar l'esforç que s'ha fet d'adaptació a les necessitats investigadores de la resta de grans projectes com ARCA, RACO o el programa de digitalització de Fons Locals de la Xarxa de Biblioteques Municipals de Barcelona.

En qualsevol cas, està sent un esforç més enfocat en incrementar el volum de pàgines i de publicacions digitalitzades i no tant en les prestacions de recerca i en la presentació dels resultats d'aquestes cerques, un element també essencial per no fomentar un sistema diglòssic temporal: un accés als fons propi del segle XXI però uns mètodes de cerca sobre aquests fons típics del segle XX.

Per tot plegat, l'esforç (si bé considerable i d'agrair) no deixa de deixar a l'investigador una certa sensació que no s'està treient tot el suc que es podria de les potencialitats de la digitalització de fons. I és una llàstima donat l'elevat cost econòmic dels projectes. Però bé, de ben segur és tot plegat una qüestió pressupostària.

1.2 Hemeroteques digitals de diaris

Alguns diaris també han fet un esforç considerable per tal que el seu fons sigui consultable online. La fita assolida l'octubre de 2008, amb l'obertura online d'accés gratuït de l'hemeroteca de La Vanguardia (amb la introducció de l'OCR, després d'una primera digitalització molt deficient) semblava obrir un camí que la resta de mitjans haurien de seguir.

Res més lluny de la realitat: la greu crisi en què es troben immerses les empreses periodístiques no només ha frenat aquesta digitalització i accés públic als fons sinó que, fins i tot, alguns mitjans han començat a prescindir dels propis serveis de documentació interns.

L'accés al fons digital dels mitjans no ha evolucionat en els darrers dos anys tot i que presenta els mateixos avantatges pels investigadors comentats anteriorment. Tanmateix, hi ha també aspectes a millorar:

- la no inclusió de suplementos, pàgines territorials, quaderns i, fins i tot, de segones o terceres edicions. Una informació essencial per a l'investigador: imaginem-nos, per exemple, si no disposéssim de segones i posteriors edicions del 20N de 1975! Això provoca que en molts casos encara sigui necessari consultar els volums en paper que es guarden a les hemeroteques i on, generalment, sí que es poden trobar aquests suplementos.
- Superada la fase en què es digitalitzava sense reconeixement de text, les prestacions de cerca i la presentació de resultats segueixen sent francament millorables. Les cerques per paraules són encara molt poc refinades: permeten centrar allò que es busca però no ajusten el resultat.
- Tot i que són molts els mitjans que no tenen digitalitzat el seu fons, sí que existeixen eines de cerca molt importants, com el mynewsonline. Problemes: no es pot anar més enrera de 1995 i tot i que la precisió de les cerques és francament bona, la recuperació de la informació és molt millorable. Sobretot, el problema és que en molts casos ofereix el text de la notícia en format html però no es pot accedir a la pàgina original.

2. Arxius i hemeroteques generals

Per a les investigacions que he dut a terme (i les recerques que realitzen també els nostres estudiants de Grau i Segon Cicle) l'ACHB i el CRAI UPF han estat les dues institucions bàsiques de consulta de documents en paper. També, tot i que en menor mesura, la BC i l'hemeroteca de la UAB i, puntualment, altres biblioteques com la del Pavelló de la República o d'altres seus de la UB.

Les condicions de treball que pot trobar l'investigador en qualsevol d'aquestes institucions són òptimes: espais agradables i còmodes, la majoria amb accés wifi i connexió del portàtil, amb accés al catàleg online i amb un temps d'espera per a servir els documents demanats raonable i, en els casos en què aquesta esta espera es preveu més llarga, amb la possibilitat de demanar per internet o telèfon prèviament allò que es vol consultar (com passa a la BC). En altres casos, com la UAB, l'accés al fons és lliure i ni tan sols cal demanar-lo tot i que darrerament una

part d'aquest fons és al magatzem, fet que obliga a demanar-lo prèviament abans d'anar-hi (ja que, sinó, el temps d'espera pot arribar a ser de 3 hores).

En tots els casos, el tracte humà (que evidentment no es troba en les consultes online) també aporta un important valor afegit.

En la vessant d'aspectes a millorar n'hi ha un en què, lògicament, és impossible competir amb la cerca online: els horaris. Mentre que l'accés a publicacions digitalitzades penjades a la xarxa no depèn de cap horari, la consulta a sala òbviament està regulada per uns temps. En general, són correctes però en el cas dels investigadors universitaris que podem aprofitar les èpoques de vacances o festius per investigar, les lògiques limitacions horàries en aquestes franges són handicaps difícils de superar.

En canvi, hi ha altres qüestions que sí que serien més fàcilment modificables:

- erradicar les fotocòpies i fomentar l'escàner dels documents sol·licitats.
 - poder gravar aquests escàners en un usb
 - en cas que no hi hagi possibilitat d'escàner (o com a mínim en aquests casos) caldria facultar l'investigador acreditat per tal que pogués fer fotografies sense flaix del document. En alguns arxius, com el de la UAB i d'altres de locals, es permet fer aquesta pràctica sense problemes.
 - replantejar el cost de les reproduccions (tant fotocòpies com escàners). El cost que costa a l'usuari és, en alguns casos, desproporcionat amb el cost real. Penseu en investigacions on el corpus de textos pot superar els 5000 articles.
- S'entén que l'elevat cost de l'escàner no es deu tan a la maquinària com a la persona que ha de fer la feina. En aquest sentit, la solució haurà d'anar cada cop més cap a la digitalització de tots els fons i el seu accés online que no només aporta beneficis, ja explicats, a l'investigador, sinó també permet una millor preservació de la col·lecció.
- Reagrupació de les col·leccions. Esforç per mirar de superar la dispersió de moltes publicacions.

3. Arxius comarcals i locals. Públics i privats

La recerca sobre el catàleg històric general de la premsa en català m'ha permès, com apuntava al principi, fer aquest viatge en el territori i en el temps a través d'arxius i biblioteques de diversos pobles de Catalunya. L'aspecte que, gairebé sempre, es repeteix és el tracte exquisit cap a l'investigador i més tenint en compte que es fa consulta de materials que en la majoria d'ocasions han estat demanats ben poques vegades.

El fet que, en alguns casos, el propi arxiver o arxivera hagi col·laborat en l'edició del catàleg de premsa històrica local (un esforç important que es va dur a terme a inicis dels anys 80), encara fa més enriquidora la tasca.

Tanmateix, les mancances detectades també són diverses:

- en molts casos, les sales de consulta hemerogràfiques es troben en arxius o biblioteques que reuneixen les comoditats necessàries per a l'investigador. El fet de consultar publicacions poc demanades fa que el tracte sigui encara més atent. Sobretot, els arxius i biblioteques de capitals de comarca o de viles importants (Manresa, Vilafranca del Penedès, Mataró, Canet de Mar, Sitges...) són prou còmodes i, si bé la recuperació de la informació en algun cas és amb sistemes propis del segle XX, tot està ordenat i se sap on trobar. Això sí: sovint l'arxiu es troba en edificis històrics de gran bellesa.
- Però també n'hi ha d'altres que no disposen de cap espai habilitat i pots acabar consultant la publicació a la mateixa taula on un treballador municipal fa la seva feina.
- Si no hi ha una taula, no parlem, per tant, ni de connexió wifi ni, en molts casos, d'un endoll on connectar el portàtil.
- En tractar-se d'arxius petits, sovint no hi ha cap persona que s'hi dediqui de forma exclusiva, ni tampoc hi ha horaris establerts. Si aquesta persona està de baixa o de vacances, l'arxiu no s'obrirà però és que tampoc ningú no te n'haurà informat abans.
- Com que són publicacions poc consultades, sovint ningú no sap ben bé on són (oblidem-nos ja de disposar de catàleg) i la cerca s'ha de fer en un magatzem municipal, entre caixes i documentació de tota mena, buscant on pot aparèixer la publicació en qüestió. Per això, quan expliques la intenció de la recerca, la gratutut és sincera perquè els dones un cop de mà en una tasca que no tenen temps de dur a terme.
- L'absència de catàleg també provoca que, en algun cas, hakis d'anar de dependència en dependència municipal fins que algú recorda on pot trobar-se allò que demanes.
- I tot això quan no has de fer la consulta en el menjador de casa d'algú o a una rerabotiga.

En resum, tecnologies i mètodes de treball del segle XIX que encara són vigents i que conviuen (esperem que per un curt període de temps) amb fórmules d'accés a les publicacions del segle XXI.